

1970-1980-YILLARDA SURXONDARYO VILOYATI SANOATIDA KADRLAR TAYYORLASH TIZIMI: BOYSUN, SHARG'UN VA SHO'RCHI SHAHARLARI MISOLIDA

Xoliyorov Aliyor Panjiyevich

Jarqo'rg'on tumani ixtisoslashtirilgan maktabi tarix fani o'qituvchisi

<https://orcid.org/0009-0006-0198-4774>

UDK: 94(575.1)

Annotatsiya: Ushbu maqola 1970-1980-yillardagi Surxondaryo viloyati Boysun, Sharg'un va Sho'rchi shaharlaridagi sanoat, qurilish va transport korxonalarida ishchi kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini tahlil qiladi. O'sha davrda ayollarni ishlab chiqarishga jalb etishning obyektiv zarurati va ularni kasbga o'rgatish usullari ko'rib chiqilgan. Maqolada asosan "ustoz-shogird" usuli va brigada usuli keng qo'llanilgani, ba'zi korxonalarda qisqa muddatli kurslar tashkil etilgani qayd etiladi.

Kalit so'zlar: Surxondaryo, Boysun, Sharg'un, Sho'rchi, kadrlar tayyorlash, mehnat resurslari, malaka oshirish, ayollar mehnati, sanoat.

Аннотация: В данной статье анализируется система подготовки и повышения квалификации рабочих на промышленных, строительных и транспортных предприятиях городов Бойсун, Шаргун и Шорчи Сурхандарьинской области в 1970-1980-е годы. Рассматривается объективная необходимость привлечения женщин в производство в то время и методы обучения их профессии. В статье отмечается, что широко применялись метод «учитель-ученик», бригадный метод, на некоторых предприятиях организовывались краткосрочные курсы.

Ключевые слова: Сурхандарья, Бойсун, Шаргун, Шорчи, подготовка кадров, трудовые ресурсы, повышение квалификации, женский труд, промышленность.

Abstract: This article analyzes the system of training and advanced training of workers in industrial, construction and transport enterprises in the cities of Boysun, Shargun and Shorchi of Surkhandarya region in the

1970s and 1980s. The objective need to involve women in production at that time and the methods of training them in the profession are considered. The article notes that the "teacher-student" method and the brigade method were widely used, and short-term courses were organized at some enterprises.

Keywords: Surkhandarya, Boysun, Shargun, Shorchi, personnel training, labor resources, advanced training, women's labor, industry.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

1970-1980-yillarda O'zbekiston SSR, xususan, Surxondaryo viloyatining Boysun, Sharg'un va Sho'rchi shaharlarida sanoat va qishloq xo'jaligi rivojlanishi shiddatli tus oldi. Bu davrda iqtisodiy o'sishni ta'minlashda malakali ishchi kuchi va mutaxassislariga bo'lgan ehtiyoj keskin oshdi. Aholi tarkibida erkaklar va ayollar sonining deyarli barobar bo'lishi, ayrim ishlab chiqarish sohalariga ayollarni jalb etishni obyektiv zaruratga aylantirdi. Shu sababli, kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etdi. Biroq, bu jarayonlar har bir shaharda o'ziga xos xususiyatlarga va muammolarga ega bo'lgan.

Ushbu tadqiqotning maqsadi Surxondaryo viloyatining Boysun, Sharg'un va Sho'rchi shaharlarida 1970-1980-yillar davomida sanoat, qurilish va transport korxonalarida ishchi kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini tahlil qilish, ushbu tizimlarning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash va ularning sanoat rivojlanishiga ta'sirini baholashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLARI (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ / METHODS).

Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy tahlil, statistik tahlil va tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Ma'lumotlar asosan O'zbekiston Markaziy Arxivining (O'z MA) 2113-fondi materiallari, Surxondaryo viloyat davlat arxivining tegishli fondlari, Sharg'un g'isht zavodlari boshqarmasi, "Sharg'un ko'mir" boshqarmasi, Boysun shahar ijroiya qo'mitasi va Sho'rchi paxta tozalash zavodi, Sho'rchi shahar hokimiyatining joriy arxivlaridagi hisobotlar va axborot materiallari kabi birlamchi manbalardan to'plangan. Shuningdek, davriy nashrlar ("Lenin bayrog'i", "Kommunizm g'alabasi" gazetalari) va ilmiy adabiyotlardan ham foydalanildi. Tadqiqot 1970-yildan 1990-yilgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi va Surxondaryo viloyatining uchta shahri – Boysun, Sharg'un va Sho'rchi sanoat korxonalarida misolida o'tkazilgan.

MUHOAKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Korxonalarga ishga kirgan yoshlar va uy bekalari asosan yakka (individual) yoki brigada usulida, tajribali ishchilar tomonidan bevosita ish joyida 3 oydan 6 oygacha muddatda kasbga o'rgatilgan. Kasbni egallash davrida ularga shogirdlik maoshi to'langan.

Boysun va Sho'rchi shaharlaridagi paxta tozalash, "O'zselxoztexnika" ta'mirlash, konserva va vino zavodlari, promkombinatlar, tikuv fabrikalari o'zlariga zarur ishchi mutaxassislarni asosan "ustoz-shogird" usulida tayyorlaganlar.

Faqat Boysundagi eksperimental shoyi to'qish fabrikasi va Sho'rchidagi non va un mahsulotlari kombinati ishga tushish arafasida qisqa muddatli kurslar tashkil etib, yosh ishchilarni kasbga o'rgatgan. Masalan, 1980-yilda shoyi to'qish fabrikasida 300 dan ortiq yoshlar, jumladan 255 nafar xotin-qizlar ishchi kasbini egallagan. 1990-yilga kelib bu ko'rsatkich 230 nafarni (208 nafar xotin-qizlar) tashkil etgan [1].

1970-90-yillarda O'zbekistonning o'rta ta'lim tizimidagi ijobiy o'zgarishlar tufayli sanoat, transport, qurilish va boshqa sohalarga ishga kelganlarning umumta'lim darajasi ortib bordi. Boysundagi sanoat korxonalarida 1971-yilda to'liq bo'lmagan va o'rta ma'lumotlilar

32 foizni tashkil etgan bo'lsa, 1981-yilda bu ko'rsatkich 59 foizga, 1989-yilda esa 78 foizga yetdi [2].

Sharg'un ko'mir koni va g'isht zavodlarida ishchi mutaxassislarni tayyorlash tartibi boshqacha edi. Yer ustida mehnat qiladiganlar "ustoz-shogird" va brigada usullarida o'rgatilgan bo'lsa, yer ostida ko'mir qazish ishlari uchun mutaxassislar maxsus kurslarda, Angren va Donetsk kabi ko'mirchilar shaharlarida o'qitilgan. Konchilar Sharg'unning o'zida 3-6 oylik kurslarda yoki Angren va Donetskda 6 oylik kurslarda tayyorlangan [3].

Sharg'un g'isht zavodlarida doimiy ishlovchilar va mahbuslarning soni deyarli barobar bo'lgan. Mahbuslar tez-tez almashib turgani sababli ularni kasbga o'rgatish uzluksiz olib borilgan.

G'isht ishlab chiqarishning og'irligi, ayniqsa mo'ri ichida ishlovchilar uchun, ishchilar qo'nimsizligini yuqori darajada ushlab turgan. 1970-yilda 1110 ishchidan 107 nafari zavoddan ketgan, shulardan 74 nafari mahbuslar edi [4]. 1979-yilda ishga 95 kishi qabul qilingan va 107 nafar shartli ozod etilganlar jalb etilgan bo'lsa, 175 nafar ishchi (jumladan 100 ga yaqin shartli ozod etilganlar) bo'shab ketgan [5].

1980-yillarda Sharg'un g'isht zavodlarida mehnat sharoitlari yomonlashgani va mehnat haqi kamaygani ishchilar qo'nimsizligini yanada oshirgan [6]. Shunga qaramay, Sharg'un g'isht zavodlarida ko'p yillar davomida mehnat qilgan barqaror tarkibdagi ishchilar (60 nafardan ortiq) va mutaxassislar (32-34 kishi) ishlab chiqarish hajmini oshirishni ta'minlab, har yili o'rta hisobda deyarli 100 ming g'isht yetkazib bergan [7].

Boysun, Sharg'un va Sho'rchi shaharlaridagi korxonalar 70-80-yillarda ishchi va mutaxassislarning malakasini oshirishga xizmat qiluvchi takomillashgan tizimga ega bo'lmaganlar. Biroq, ular o'z imkoniyatlaridan foydalanib, texnikaviy o'qishlarni muntazam o'tkazib, ilg'or ishchilarning mehnat usullarini o'rganishga e'tibor berishgan.

Korxonalar ma'muriyati O'zbekistonning boshqa turdosh korxonalarining tajribasini

o'zlashtirishga, vazirliklar tomonidan tashkil qilingan o'quv kombinatlarida va qisqa muddatli kurslarda o'qishga ahamiyat bergan.

Boysun eksperimental shoyi to'qish fabrikasi ishchilari Moskva, Marg'ilon, Namangan shoyi kombinatlaridagi kurslarga yuborilgan. 1975-1985-yillarda 75 nafar, 1986-1989-yillarda esa 72 nafar shoyi to'quvchi malakasini oshirgan [8, 9].

O'zbekiston paxta tozalash vazirligiga qarashli o'quv kombinatida 1972-1987-yillarda Boysun va Sho'rchi paxta tozalash zavodlarining 170 dan ortiq ishchi va mutaxassislari malaka oshirish dasturini o'tgan [10].

Sharg'un ko'mir koni ishchilaridan qariyb 250 nafari Angren, Qizil-Qiyo, Donetsk shaharlaridagi kurslarda malaka oshirgan [11].

Sharg'un g'isht zavodlaridan har yili 15-20 nafar ishchi va mutaxassis Toshkentdagi "Orgtextstroyateriali" o'quv kombinatida o'qishga yuborilgan [12].

Sharg'un g'isht zavodlarida muhandis-texnik xodimlar tarkibida oliy va o'rta maxsus ma'lumotlilar ulushi ortgan. 1976-yilda 33 nafar muhandis-texnik xodimdan 5 nafari oliy, 9 nafari o'rta maxsus ma'lumotga ega bo'lgan [13]. 1980-yilda bu ko'rsatkichlar mos ravishda 8 va 9 nafarni tashkil etgan [14]. Biroq, 1986-yilga kelib mutaxassislarning soni qisqartirilishi natijasida 29 nafar muhandis-texnik xodimdan 7 nafari oliy, 5 nafari o'rta maxsus ma'lumotli bo'lgan [15].

Sharg'un ko'mir konida mutaxassislarning ma'lumot darajasi yuqoriroq bo'lgan: 1975-yilda 70% o'rta maxsus, 27% oliy ma'lumotli bo'lsa, 1989-yilda oliy ma'lumotlilar ulushi 46% gacha oshgan [16].

Sho'rchi shahridagi sanoat korxonalarida oliy va maxsus o'rta ma'lumotli mutaxassislarning salmog'i Boysun va Sharg'undagidan biroz balandroq edi. Paxta tozalash zavodida 1971-yilda 26 nafar xizmatchi va muhandis-texnik xodimdan 9 nafari o'rta maxsus, 8 nafari oliy ma'lumotli bo'lgan. 1989-yilda esa 32 nafar xodimdan 14 nafari o'rta maxsus, 13 nafari oliy ma'lumotli bo'lgan [17].

Sho'rchi don va un mahsulotlari kombinatida 1985-yilda mutaxassislarning

8%, 1989-yilda 11% oliy va maxsus o'rta ma'lumotga ega bo'lgan [18]. Korxonadagi mexanizatsiyalashuv darajasi tufayli bu son yetarli deb hisoblangan.

Ammo Sharg'un tikuv fabrikasi, temir yo'l stansiyasi, mexanizatsiyalashgan ko'chma qurilish kolonnasi va maishiy xizmat kombinati mutaxassislarning bilan yetarli darajada ta'minlanmagan edi [19].

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, 1970-1980-yillarda Surxondaryo viloyatining Boysun, Sharg'un va Sho'rchi shaharlarida sanoatning jadal rivojlanishi malakali kadrlar yetishmovchiligini keltirib chiqargan. Bu muammo asosan ishlab chiqarish jarayonida, "ustoz-shogird" usuli orqali kasbga o'rgatish yo'li bilan hal qilingan. Ayollarning ishlab chiqarishga jalb etilishi, ayniqsa Boysun shoyi to'qish fabrikasi misolida, bu davrda mehnat resurslaridan samarali foydalanishning muhim yo'nalishi bo'lgan.

Boysundagi umumta'lim darajasining sezilarli darajada oshishi, kadrlar bazasining sifatli o'zgarishidan dalolat beradi. Bu, o'z navbatida, ishchilarning yangi texnika va texnologiyalarni o'zlashtirishi uchun asos yaratgan. Biroq, Sharg'un ko'mir koni va g'isht zavodlaridagi ishchilar qo'nimsizligi muammosi, ayniqsa mahbuslar va shartli ozod etilganlar mehnatidan foydalanish bilan bog'liq bo'lganligi, kadrlar tayyorlash va ularni saqlab qolish jarayonini murakkablashtirgan. Mehnat sharoitlarining og'irligi va maoshning pastligi ham bu qo'nimsizlikni yanada kuchaytirgan, bu esa korxona ma'muriyatining mas'uliyatsizligi bilan bog'liq holda jiddiy ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlariga olib kelgan.

Malaka oshirish tizimi, garchi markazlashgan va takomillashgan tizimga ega bo'lmasa-da, har bir korxona o'z imkoniyatlari doirasida va vazirliklar ko'magida mutaxassislarni tayyorlash va qayta tayyorlashga harakat qilgan. Moskva, Angren, Donetsk, Toshkent kabi yirik sanoat markazlaridagi kurslarga ishchilarning yuborilishi bilim va tajriba almashish uchun muhim mexanizm bo'lgan. Bu holat, Boysun va Sho'rchidagi qator korxonalarda mutaxassislarning ma'lumot darajasining o'sishiga

olib kelgan. Shoʻrchining ixtisoslashuv yoʻnalishi va yuqori malakali mutaxassislarni jalb etishga eʼtibor berilganligi, u yerdagi kadrlar salohiyatining nisbatan yuqoriroq boʻlishiga yordam bergan.

Lekin tadqiqot shuni koʻrsatadiki, butun Oʻzbekistonda boʻlgani kabi, mazkur shaharlarda ham ishlab chiqarish uchun mutaxassislarni tayyorlashning yagona dasturi boʻlmagan. Hunar-texnika bilim yurtlari asosan qishloq mexanizatorlarini tayyorlaganligi sababli, sanoatga kerakli ishchi-mutaxassislar koʻproq bevosita ishlab chiqarishda tayyorlangan. Shahar va korxona rahbarlari qishloq joylardan kelgan yoshlarning kasbiy tayyorgarligini

taʼminlashda yetarli darajada tashkiliy ishlar olib bormaganlar, bu esa turli noxush hodisalarga sabab boʻlgan [20].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa qilib aytganda, 1970-1980-yillarda Boysun, Shargʻun va Shoʻrchi shaharlarida sanoat, qurilish va transport korxonalarining rivojlanishi kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish sohasidagi muayyan yutuqlar bilan birga, jiddiy tizimli kamchiliklar va inson omiliga eʼtiborsizlik ham kuzatilgan. Bu esa shaharlar iqtisodiyotini yuksaltirishga hissa qoʻshgan boʻlsa-da, baʼzi ijtimoiy muammolarni keltirib chiqargan.

ADABIYOT VA MANBALAR ROʻYXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Boysun tumani arxivi. – 1990-yil, yanvar. 13-ish, 1-papka, 17-varaq.
2. Boysun tumani arxivi. – 1990-yil, yanvar. 13-ish, 1-papka, 18-varaq.
3. “Shargʻun koʻmir” boshqarmasining joriy arxivi. Mutaxassislarni tayyorlash boʻlimining materiallari. – 1986–1990-yillar. 2-ish, 42-varaq.
4. *Lenin bayrogʻi* gazetasi. – 1971-yil, 3-sentyabr.
5. Oʻz MA. 2113-fond, 28-roʻyxat, 1920-ish, 8-varaq.
6. Oʻz MA. 2113-fond, 28-roʻyxat: 2058-ish, 7-varaq; 2973-ish, 14–15 varaqlar.
7. Oʻz MA. 2113-fond, 28-roʻyxat, 1884-ish, 4-varaq.
8. Boysun tumani arxivi. Eksperimental shoyi toʻqish fabrikasining hisobotlari. – 41-ish: • 14-papka, 16-varaq (1979-yil), 17-papka, 19-varaq (1985-yil).
9. Boysun tumani arxivi. Eksperimental shoyi toʻqish fabrikasining 1989-yil uchun hisoboti. – 41-ish, 22-papka, 14-varaq.
10. Oʻz MA. 2113-fond, 28-roʻyxat, 2978-ish, 14–15 varaqlar.
11. Oʻz MA. 2113-fond, 28-roʻyxat, 1653-ish, 4–15 varaqlar.
12. Oʻz MA. 2113-fond, 28-roʻyxat, 2372-ish, 105-varaq.
13. Oʻz MA. 2113-fond, 28-roʻyxat, 1884-ish, 11–16 varaqlar.
14. Oʻz MA. 2113-fond, 28-roʻyxat, 2372-ish, 102-varaq.
15. Oʻz MA. 2113-fond, 2-roʻyxat, 3247-ish, 1–3 varaqlar.
16. Oʻz MA. 2113-fond, 2-roʻyxat, 2973-ish, 14–15 varaqlar.
17. Shoʻrchi tumani arxivi. Mutaxassislar boʻlimi: 1971-yil uchun hisobot – 16-varaq; 1989-yil uchun hisobot – 7–8 varaqlar.
18. Shoʻrchi tumani arxivi. Iqtisodiy boʻlimning materiallari: 6-ish, 14-bet; 11-ish, 7-bet.
19. Shoʻrchi tumani arxivi. Iqtisodiy boʻlimning materiallari: 61-ish, 18-bet.
20. Oʻz MA. 2113-fond, 28-roʻyxat, 809-ish, 1–3 varaqlar.